

בעין אקטואלית
שארית הפליטה
וההעפלה

כורח ובחירה
בעליית שארית
הפליטה
עירית קינן

מעפילי
"אקסודוס"
ציבור שעמד
במבחן
אביבה תלמיש

המפגש: הצבר
וניצולת השואה
- קריאה
בסיפורו של
יגאל מוסינזון
"אפר"
זמירה הייזנר

ניצולי השואה, ובעיקר יושבי מחנות העקורים בגרמניה, באוסטריה ובאיטליה, לקחו חלק נכבד במאבק לפתיחת שערי ארץ-ישראל לעלייה. הם השתתפו השתתפות פעילה בהפגנות, בלחץ על המעצמות ובמאבק על דעת הקהל. המלים "מדינה עברית, עלייה חופשית" נישאו על שפתותיהם של הניצולים והאירו את השלטים הגדולים, שהתנוססו בהפגנות למען העלייה בכל פינה במחנות העקורים. עובדת היוחס מאסה מספרית של ניצולים פליטים שאין להם לאן ללכת (כרבע מיליון נפש בתקופת השיא), והתעקשותם לעלות לארץ-ישראל, היוו לחץ כבד על המעצמות ועל ארגון האומות המאוחדות למצוא פתרון למצוקתם.

אכן, התנועה הציונית נעזרה רבות ביושבי מחנות העקורים בגרמניה במאבק לפתיחת שערי הארץ. עובדה זו כשלעצמה מעוררת עניין בבחינת הכורח והבחירה בשותפותם של הניצולים במאבק, כמו גם החלטתם לעלות ארצה. העניין מתגבד עוד לנוכח דעות, הנשמעות מדי פעם במחקר ומחוצה לו, ולפיהן הופעל לחץ על הניצולים להצטרף למאבק הציוני, היתס כלפיהם היה "אינטרנומנטלי", ובחירתם של הניצולים בעלייה היתה בחירה מתוך כורח, בהעדר אפשרות אחרת.

אין זה פשוט לבדוק שאלה זו לעומקה. הקושי נובע מגורמים מספר:

א. מבחינה מתודולוגית, קשה ביותר לבחון עמדות והלכי רות במבט לאחור. שלא כסוציולוג, אין ההיסטוריון יכול לבנוח שאלוני עמדות, ואף איננו יכול לבדוק מדגמים סטטיסטיים מתוך האוכלוסייה הנחקרת. לכן עליו להיעזר במשאלים, בסקרים ובדו"ח סטטיסטיים בני התקופה, שלמרות היוחס מקור היסטורי מהימן, אין בידנו מידע על דרך הכנתם באותו זמן ואיננו יכולים לדעת אם היו עומדים היום במבחן של מחקר סוציולוגי. ב. המושגים אינם לתוטין ברורים, כמו גם הפרשנות של המנתחים אוחם. מיקומו של הקו המפריד בין עלייה מרצון לבין עלייה מכורח בהעדר אפשרות אחרת נקבע על-פי הפרשנות של העוסק בתומר. מה שבעיני האחד הוא בחירה, ומכאן "עלייה", עשוי להיות כורח בפרשנות של מישהו אחר, ומכאן "הגירה". ג. השאלה המתקריח עצמה מסובכת גם היא מבחינה מתודולוגית, שכן קשה ביותר לבדוד את רצון העלייה לארץ-ישראל מהרצון להגירה, כלומר חיפוש אחר ארץ קולטת כלשהי. בשנים שבהן מדובר, 1945-1948, לא היו אפשרויות הגירה ריאליות אחרות. אפילו לאתר קום המדינה, כאשר נפתחו אפשרויות עלייה לארץ-ישראל ובמקביל נפתחו אפשרויות הגירה לארצות הברית, עדיין היו הגבלות רבות על ההגירה לשם. אלה הוסרו לחלוטין רק ב-1950. כתוצאה מכך קשה לערוך ניחוח השוואתי בעניין זה. מצד שני, העובדה ששערי ארץ-ישראל היו נעולים עד הקמת המדינה, שלוש שנים נוספות לאחר תום המלחמה, מקשה גם על הערכה הרצון להגר לארצות אחרות. הרצון לעלות ארצה הועמד במבחן קשה ביותר של חוסר תקווה לגבי האפשרות שיהפוך בר-השגה, וההיאחזות בו משמעותה היתה המשך התיים בתנאים של פליטות, תוך דחיית התידוש של רצף התיים לתקופה שאיש אינו יודע מה אורכה.

בקיץ 1945 לא האמין איש שיעברו שלוש שנים עד שיוכלו ניצולי השואה לבנות בית ולהחחיל בדרך הקשה לשיקום חייהם. מחנות העקורים בגרמניה, באוסטריה ובאיטליה הוקמו כמקלט לרגע. הצבאות המשחררים וארגוני הסעד והרווחה (ובראשם אונדר"א) הניתו שמדובר בחודשים ספורים, שבסופם יחזרו העקורים היהודים, כמו העקורים הלא-יהודים, אל ארצותיהם ובתיהם במטגדת הרפטריאציה. אלא שהמציאות הפריכה הערכה זו. מרבית הניצולים לא רצו לחזור לבתיהם התרבים, מה גם שפעמים רבות לא התקבלו בעין יפה. ארצות הברית וארצות המערב קיבלו מהגרים יהודים במשורה בלבד; ושעדי ארץ-ישראל היו סגורים. המתנות התקיימו שלוש שנים תמימות, שבאו לאתר שנים ארוכות של מלחמה, מתנות השמדה וכפייה, מאבק הישרדות, אובדן ופליטות. לעובדה זו היו השפעות חמורות על מצב הרוח של הניצולים, שנאלצו להתמודד עם תחושה של חוסר מוצא וחיים ללא תכלית במקביל להתמודדותם עם החוויות הטראומטיות של שנות השואה ועם

אשר אל ארץ-ישראל

העם היהודי בארץ-ישראל

הידיעה, במרבית המקרים, כי הם נותרו לבדם, או כמעט לבדם, בעולם.

להערכת, מרבית יושביהם של מחנות העקורים בגרמניה קיבלו על עצמם מרצון את גיוסם למאבק הציוני והם שבתרו להיות שותפים בו, כפי שבחרו. גם לעלות ארצה. אין משתמע מכך שלא היו גם בעלי רצונות אחרים, ואף אין משתמע מכך שלא הופעל לחץ חברתי, הן בידי השליחים והן בידי הניצולים עצמם, על אלה שרצו אחרת.

דוד בן-גוריון בביקור
במחנה העקורים
בברגן-בלזן, 1945

המקורות העיקריים המוכיחים טענה זו הם משאלים, הערכות וסקרי דעות קהל שנערכו במחנות העקורים בידי גורמים שונים, רובם גורמים שאינם בעלי אינטרס ציוני (הצבא האמריקאי, הג'וינט), וחלקם אף בעלי אינטרס אנטי-ציוני (הבריטים, למשל); מכתבים, דו"חות, עיתונות של שארית הפליטה ומסמכים היסטוריים אחרים. למרות הקשיים המתודולוגיים, החומר ההיסטורי בן התקופה עשיר ומגוון, ומעקב אחרי התפתחותן של הגישות והעמדות בשאלה זו בקרב שארית הפליטה, במקביל לשלבים השונים של החיים במחנות העקורים, מאפשר להסיק מסקנות שיש בכותן. להאיר הלכי רוח ולשקף את רצונות העלייה של הניצולים.

מצב הדו"ח במחנות השתנה מדי פעם, בהתאם לאירועים החיצוניים, וניתן לאפיינו ב"גלים" של גאות ושפל, שהיו תוצאת הסיכויים שנראו באותו זמן לפתרון של קבע ליושביהם. פתרון זה התקשר בדרך-כלל עם ארץ-ישראל, שרק לגביה נעשו כל העת ניסיונות לפתרון קולקטיבי.

אחד הדברים המעניינים בחומר התיעודי הוא העובדה שדווקא המקורות הלא-ציוניים מדווחים על אחוזים גבוהים יותר של ניצולים שבחרו בארץ-ישראל כיעד ההגירה המועדף שלהם, לעתים היחיד. רוב רובם של הסקרים התוזרים ונשנים, שערך הגורמים השונים מתוך ניסיון להעריך את הלכי הרוח של הניצולים היהודים, מורים על רצון תזק לעלייה לארץ-ישראל.

אציין שני מקורות מעניינים במיוחד:

משרד הפיקוח של הצבא הבריטי לגרמניה ולאוסטריה, גורם לא-יהודי ובוודאי לא פרו-ציוני, דיווח באוגוסט 1946 שעל-פי בדיקה שערך, מתוך 14,245 היהודים הרשומים כ-DPS, שואפים 12,840 לעלות לארץ-ישראל. (כלומר - 90%).

גם מתלקת העקורים של הצבא האמריקאי עסקה בניתוח של רצונות ההגירה בקרב העקורים. באוקטובר 1946 הכינה המתלקת דו"ח שבדק את רצונות ההגירה בקרב 94 אלף העקורים שהצטרפו למחנות מפולין וממזרח-אירופה באמצעות ה"בריחה", בקיץ 1946. על-פי הדו"ח, 80 אלף מהם הביעו את השאיפה לעלות לארץ-ישראל.

יהיו ודאי מי שיטענו, שאין לסמוך על סקרים אלה ושהיהודים הביעו רצון לעלייה כדי להרשים את ה"גוים", ולא משום שבאמת רצו לעלות ארצה. בהקשר זה מובאת גם הדוגמה של המשאל שערכה הוועדה האנגלו-אמריקאית, ועל-פיו 96.8% מהיהודים במחנות בחרו בארץ-ישראל כיעד ההגירה הראשי שלהם, ובדרך-כלל גם היחיד. יש הטוענים שהמשאל זויף, ויש הטוענים שעל העונים הופעל לחץ מאסיבי בידי השליחים הארץ-ישראלים.

בטענות אלה אין ממש, למרות שמוכן מאליו שתוצאות המשאל אינן משקפות את המצב הריאלי בקרב הניצולים. אלא שיש לבחון את הדברים ברובד אחר: המדידות הקשה שתשו הניצולים עם תום המלחמה, והעובדה שלרובם המכריע לא היה לאן לחזור, הובילו לרצון חזק "להיות בין יהודים" ולהשתייך לקבוצה בעל זהות לאומית יהודית. זהו צורך שייכות שמעבר למשמעותו הרגילה; היתה לו אפילו משמעות "שבטית".

בחירת הניצולים בצינונות היתה תוצאה של צינונות קטסטרופלית במובנה האינסטינקטיבי, הקושר את גורלם של היהודים אלה באלה ומחייב מולדת לעם היהודי, שבה יוכל להגן על עצמו. מרבית הניצולים בחרו בחידה לאומיה בארץ-ישראל ובצינונות, גם אם לא מעטים מתוכם בחרו באופן מעשי ביעד הגירה אחר.

ההצטרפות למאבק הצינוני ענתה על הצורך בשייכות, שבא לידי ביטוי במחנות בצורות שונות, בין השאר גם בקנאות המפלגתית שאיפיינה את הניצולים באותה מידה שאיפיינה את השליחים הארץ-ישראלים. הרעיון הצינוני כאידיאל לדבוק בו, השיתוף שיצר הרעיון בין הניצולים לבין ארץ-ישראל וצורות החיים המיוחדות שהתאפשרו לאלה שבחרו לחבור לתנועות ול"קיבוצים" – כל אלה היה בהם תחליף מה למולדת שחיקתה למשוררי מחנות הריכוז הלא-יהודים ששבו לבתיהם. השפעת החזרה למולדת ולסביבה תומכת ואוהדת נחקרה ב-1964, במתקד השוואתי על ניצולי מחנות הריכוז בנוברגיה ובשדאל (מחקרו של ליאו אטינגר), והוכחה כחשובה ביותר לתהליך ההשתקמות. האידיאולוגיה והמאבק הצינוני שימשו תחליף מסוים למולדת שבגדה ולמשפחה שאבדה, אך יותר מכל הם צפנו בחובם הבטחה להיכבש לרעיון שיוכל להעיר את חיי הדגש ולהיות מקור לתקווה לחיים חדשים.

ועוד, ההצטרפות למאבק הצינוני נתנה לניצולים תחושה שיש ביכולתם לתרום תרומה משמעותית לפתרון הבעיה של העם היהודי. תחושה זו הכניסה פן אחר לתייהם. היא עשתה אותם לציבור חיוני ונחוץ ונטעה בהם תחושה שבאמצעות חייהם השבורים הם יכולים להיות לגורם אקטיבי ובעל השפעה בתהליך ההיסטורי החשוב ביותר של העם היהודי בדורות האחרונים. הם לא היו עוד דק קודבנות נצחיים, לא רק ציבור נתמך ומטופל. במאמך ביקורח שכתב י.ד. שיינזון, עיתונאי, איש שארית הפליטה, על עבודתם של השליחים במחנות, לא אח המניע הצינוני לעבודתם ביקר. להיפך, הוא תיאר את קווי התזית של המאבק הצינוני כ"הולכים ונמשכים מן הידרן עד לארץ הדמים" וציין בגאווה את "השפעת הגומלין שבין התזית בארץ לבין החזית של שארית הפליטה בגולה" ואת היותם של הניצולים "אחים לגורל ולמאבק" ליישוב היהודי בארץ.

אמנם, רק חלק קטן מבין הניצולים השתתף השתתפות פעילה במאבק הצינוני ובפעילות הצינונית שנעשתה במחנות. הרוב תי את חיי המחנות האפורים והמעיקים, תוך מאבק בתנאים הפיסיים הקשים ותוך חיפוש אחר סוף לנדודיו. ואולם מיעוט פעיל המשפיע על ציבור רחב הוא תופעה הקיימת בציבור מכל סוג שהוא. ואכן, זאב מנקוביץ הוכיח במחקרו על האידיאולוגיה והפוליטיקה של שארית הפליטה, שהרעיון הצינוני היה, בסופו של דבר, הכות המדכוי שהשפעתו ניכדה בכל תחומי חייה של שארית הפליטה. הוא אף הרחיק לכת וכינה את הצינונות "הדת האזרחית" של שארית הפליטה. אני מצטרפת לדעתו, במונח זה שהצינונות של שארית הפליטה היתה ספונטאנית, רגשית, מתפצלת. גרעין הכוח שלה נבע מחוויות השואה, ואין בכך סתירה של ההיבט המעשי של חיפוש אחר חוף מבטחים.

דווקא השליחים הארץ-ישראלים למחנות הביעו במכתבי הדיווח שלהם דאגה ותשש באשר לחוסן הפנימי של הניצולים במאבקם למען הרעיון הצינוני. הערבותיהם היו פסימיות בהרבה מאלה של עורכי הסקרים הלא-יהודים, למרות שרובם האמינו בקשר הספונטאני של הניצולים לצינונות. השליחים חששו שלניצולים לא יעמוד הכוח לחכות עד לפתיחת שערי הארץ.

במיוחד התגבדו החששות במהלך 1947, כאשר החמיר המצב במחנות והיאוש הלך וגבר. בתקופה זו התרבו המתיישים, שפנו לחפש אפשרויות הגירה אחדות. יחד איתם התרבה גם הלחץ החברתי, הן מצד השליחים והן מצד הניצולים עצמם, על מי שנואשו או ביקשו פתרון אחר. אולי בשל כך נהגו אלה שפנו בבקשות הגירה למדינות אחרות להתנצל ולומר שהם נוסעים "רק לנוח מעט" אצל קרובים. חודף 7-1946 היה קשה במיוחד, ואל התנאים הקשים במחנות העקורים הצטרפו ירידת המתח והתגבדות הספקות והתששות לאחר התקוות הגדולות שנתלו במסקנותיה של ועדת החקירה האנגלו-אמריקאית. הוועדה קבעה שעל בדיטניה להעניק מיד מאה אלף רשיונות עלייה לארץ-ישראל; לאחד פרץ של שמחה ואופורדיה במחנות,

התחלפה ההתלהבות ביאוש משהתברר כי הבריטים אינם מתכוונים למלא אחר המלצות הוועדה. יתרה מזו, התל מאוגוסט 1946 החמירו הבריטים את מאבקם בהעפלה, ואת אוניות המעפילים שהצליחו להגיע לתופי הארץ גללו לקפריסין. מאליו מובן שידיעות אלה הורידו עוד יותר את המוראל, הירוד בלאו הכי, בקרב הפליטים הסגורים במחנות, החיים חיי תלות ובטלה בעל כורחם, בלי לדעת מה ילד יום.

בנובמבר 1947 כתבה שליחה (חנה כנרתי) מאזור הכיבוש האמריקאי, שלא נכון הוא הרושם שכל יהודי הגולה רוצים לנסוע רק לארץ-ישראל. זאת למרות ביטחונה, שאילו היו סרטיפיקטים, ללא ספק היו הרוב באים. שליח מאזור הכיבוש הבריטי כתב גם הוא על חששותיו המתחילים להתגשם, שיהודים נשברים ומוכנים כבר להגר לכל מקום שהוא, ובלבד לברוח מהחיים הריקים במחנות.

באותו זמן, הערכותיהם של נורמים שאינם ארץ-ישראלים אומרות עדיין שגם אם ייפתחו שערי ארצות הברית, יבחרו 75% מיושבי מחנות העקורים לעלות לארץ-ישראל. הרב פיליפ ברנשטיין, בדו"ח מסכם על תקופת עבודתו כיועץ לענייני יהודים למפקד הצבא של אזור הכיבוש האמריקאי בגרמניה ובאוסטריה, הביע את דעתו שהרוב המכריע של יהודי המחנות שואפים להתיישב בארץ-ישראל. לדעתו, הם ידבקו ברצון זה אפילו אם שערי ארץ-ישראל יישארו סגורים, ואף יהיו מוכנים לקשיים ולסכנות כדי להגיע למטרתם. 75% מיהודי המחנות, כתב, ימשיכו להעדיף את ארץ-ישראל גם אם תתול ליבראליזציה בתוקי ההגירה של ארצות הברית.

ייתכן שהערכותיהם הפסימיות של השליחים נבעו מן המתח שהם עצמם היו שרויים בו בעניין זה ומהחשש הגדול שמא תתאמת התחזית השתורה. ואולם ודאי שהיתה זו גם תוצאה של ההיכרות האינטנסיבית יותר שהכירו השליחים את חיי הניצולים, על העליות והירידות במצב הרוח במחנות, ותוצאת ההתחככות

שלהם עם ההתלבטויות והוויכוחים בחיי היומיום. הפסימיות קשורה גם בוודאי בתדמית שפיתחו השליחים על הניצולים. סוגיית התדמית מורכבת מכדי שאפשר יהיה להסבירה במשפטים ספורים, ולא אנתת אותה כאן בהרתבה. בהקשר של נושא הדיון הנוכחי, חשוב לציין את הקשר ההדוק שהיה בין צורכי הקליטה בארץ, כפי שתפסו אותם השליחים, לבין התדמית שהתפתחה בקרבם על הניצולים.

השליחים באו למחנות לא רק למען סיוע לניצולים, אלא גם עם תפקיד מוגדר מראש: לשכנעם ללכת בדרך הצינונית ולחזקם בדרך להגשמת ההתלטה הזאת למרות כל הקשיים. השליחים היו מודעים היטב לקשיים הצפויים לניצולים בארץ, פיסיים ומנטאליים כאחד, וכמו-כן היו ערים לצרכים שדורש המאבק מבני הארץ כולם. לכן תששו מאוד מפני אי התאמה של הניצולים למאבק זה, שמבתינתם חשיבותו האפילה על הכל. תששות אלה גרמו להם לבתון את הניצולים בעיניים ביקורתיות ביותר, ואצל רבים מהם התפתח דימוי נמוך, לעתים אפילו שלילי, של הניצולים. מובן שזוהי הכללה, והיו שליחים לא מעטים שהיה להם דימוי חיובי ביותר של הניצולים, אולם זו תופעה שהתקיימה במחנות, ולא מעט. צורכי הקליטה השפיעו על תדמית הניצולים בקרב השליחים בשני הכיוונים: מצד אחד, כאמור,

מצעד לרגל
הכרזת המדינה,
מחנה לאנדסברג,
מאי 1948

היו חששות ונוצר דימוי שלילי; מצד שני - ככל שהיו משוכנעים יותר באמונתם הציונית של הניצולים, וככל שהיו משוכנעים יותר בנכונותם לעמוד בקשיים שבמאבק על העלייה, ומאוחר יותר בהצטרפות לכוחות ה"הגנה" בארץ, כך היתה תדמית הניצולים בעיניהם חיובית יותר, לעתים עד סופדלטיבים בדבר כוחות הנפש שלהם.

הקשר בין הניצולים לבין השליחים הארץ-ישראלים היה מורכב ביותר, וניתן לומר שבסופו של דבר לא נתמלאו ציפינותיהם הפנימיות של הניצולים ממנו. אך אין זו תוצאה של ההיבט הציוני של הקשר, אלא של קשיים מסוג אחר, שלא כאן המקום לדון בהם. חלק מן הניצולים ודאי ראו בציונות ובעלייה לארץ כריחה יחידה, או הרע במיעוטו לעומת חזרה לארצות-המוצא או הישארות בגרמניה. חלק אף נותרו לא-ציונים לאורך התקופה כולה. חלקים אחרים, לעומתם, היו ציונים עוד לפני המלחמה. אליהם הצטרפו "משוכנעים חדשים" מיד עם סיום המלחמה; ואלה הם הגרעינים של הפעילות הציונית הספונטאנית שהתארגנה בגרמניה מיד לאחד השחרור, עוד הרבה לפני שהגיעו השליחים. חלק מן הניצולים ודאי הצטרפו לרעיון ולמאבק הציוני כתוצאה מהשפעתם של השליחים או של ניצולים אחרים.

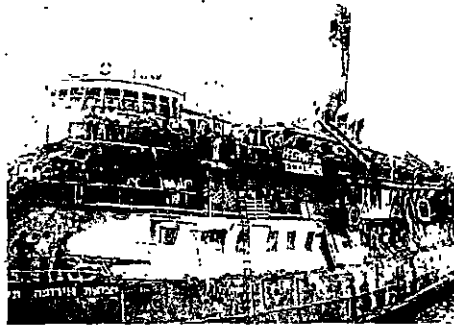
ואולם, לדעתי, הרוב בחרו בעלייה ארצה ובהצטרפות למאבק הציוני מתוך רצון, כהכרעה לאומית יהודית ספונטאנית.

בסופו של דבר הוכרעה השאלה בידי הניצולים עצמם על-ידי "הבתירה ברגליים". מן הנתונים המספריים עולה, ש-70 אחוזים מיהודי המחנות בין השנים 1946-1951 עלו לארץ-ישראל (152 אלף בקירוב), לעומת 30 אחוזים שהיגרו לארצות הברית, קנדה וארצות אחרות (כ-66 אלף). משפרצה מלחמת העצמאות התמיסו כ-8,000 איש לכוחות ההגנה ולצה"ל; כ-80 אחוזים מהמועמדים הפוטנציאליים לגיוס התנדבו לסייע לכוחות הלוחמים בארץ, משום שראו עצמם חלק ממנה עוד בטרם דרכה בה כף רגלם.

בסופו של דבר, יהיו מניעיו אשר יהיו, הרעיון הציוני היה הכוח המרכזי בחייה של שארית הפליטה במחנות העקורים, והשפעתו ניכרה בכל תתומי החיים בהם. הצירוף התד-פעמי של אמונתם האידיאולוגית של אותם ניצולים שהיו ציונים עוד טרם המלחמה עם אמונתם הספונטאנית של ההמונים במחנות ועם הפעילות הציונית של השליחים, ושל החיילים העברים לפנייהם - הצירוף הזה נטע בניצולים נחישות אידיאולוגית בעלת עוצמה והביא להשתלבותם הטבעית, מתוך בחירה, במאבק הציוני על כל היבטיו.

הפגנה למען עלייה חופשית לארץ-ישראל באחד ממחנות העקורים, 1947 בקירוב

"אקסודוס" עם הגעתה לנמל חיפה, יולי 1947

ב-11 ביולי 1947 הפליגה מן הנמל הצרפתי הקטן סט (Sete) אונייה ועליה כ-4,500 מעפילים, רובם נכולם ניצולי שואה. בהיותה אוניית המעפילים הגדולה

ביותר שעשתה דרכה לארץ-ישראל עד אז, ניתן לה השם הסמלי "Exodus 1947" (ובעברית: "יציאת אירופה תש"ז"). קורותיהם של האונייה ומעפיליה נודעו עד מהרה ברחבי תבל, והשם "אקסודוס" הפך לסמל של מפעל ההעפלה כולו.

כשהתקרבה האונייה לחופי ארץ-ישראל, תקפו אותה משחתות הצי הבריטי, חיילים זינקו על סיפונה, ובמשך למעלה משעתיים התחולל קרב, שבמהלכו נהרגו שני מעפילים ואיש צוות אמריקאי. בסופו של רבר השתלטו תבריטים על "אקסודוס", ובשעות אחר-הצהריים של יום ששי, 18 ביולי, היא נכנסה לנמל חיפה. המעפילים ירדו ממנה והועברו לשלוש אוניות גירוש, שהיו אמורות לקחת אותם לקפריסין, האי אליו גורשו מאז אוגוסט 1946 כל המעפילים שנתפסו בדרכם לארץ-ישראל.

אולם אוניות הגירוש שהסיעו את מעפילי "אקסודוס" לא הגיעו לקפריסין, אלא המשיכו הלאה, לצרפת, כי הפעם החליטו הבריטים לנקוט אמצעי חדש במלחמתם העקרה בהגירה הבלתי-לגאלית לארץ-ישראל – החזרת המעפילים לארץ. שממנה הפליגו. בסופו של דבר, ובמידה רבה בזכותם של מעפילי "אקסודוס", היה זה גם הניסיון האחרון בהפעלת המדיניות החדשה. ב-29 ביולי הטילו שלוש אוניות הגירוש – "אושן ויגור" ("Ocean Vigour"), "ראנימיד פארק" ("Runnymede Park") ו"אמפייר רייוול" ("Empire Rival") – עוגן מול העיר פורט דה בוק (Port de Bouc). הממשלה הצרפתית הסכימה, באופן חד-פעמי ויוצא מן הכלל, לאפשר למעפילים הרוצים. בכך להיכנס לצרפת, אך לא התירה לבריטים להפעיל כוח לשם הורדתם אל התוף. המעפילים השיבו בשלילה על הזמנת צרפת לבוא בשעריה, והם התמידו בסירובם לרדת מן האוניות במשך למעלה משלושה שבועות. או אז הציבו בפניהם הבריטים אולטימטום – אם לא יירדו לחוף תוך 36 שעות, יוסעו לשטח הכיבוש הבריטי בגרמניה, ושם, כך היה מובן לכל, יורדו גם נגד רצונם. המעפילים נשאו איתנים בהחלטתם לא לרדת, ולמחרת, 22 באוגוסט, הרימו האוניות עוגן ויצאו לדרך. ב-8 וב-9 בספטמבר הורדו המעפילים בנמל האמבורג, הובאו למחנות שהוכנו במיוחד בעבורם, ושוב דחו את ההצעה להיכנס לצרפת, הפעם בדרך היבשה. תוך זמן קצר החלה "העלייה השנייה" של מעפילי "אקסודוס", וכשנה לאחר גירושם לגרמניה כבר נמצאו כולם במדינת ישראל הצעירה.

לא נרד!

מאבקם של מעפילי "אקסודוס" היה בן שלוש מערכות: קרב קשה מול תופי הארץ; שהייה מתישה באוניות הגירוש מול פורט דה בוק; והורדה כפויה בנמל האמבורג. אף כי לא הוכנו מראש למערכה הממושכת ורבת השלבים, הם מילאו את חלקם בה מעל ומעבר למצופה, ועמידתם נעשתה איתנה יותר ויותר ככל שחלף הזמן.

ככל חבורה אנושית בשעת מבחן, נחלקו המעפילים לחזיה ולעורף, אלא שהקו המפריד בין השניים היה גמיש והשתנה בהתאם לנסיבות. במערכה מול תופי הארץ הוא נקבע לפי גיל, מצב משפחתי, השתייכות

ארגונית ויכולתו המעשית של המעפיל להגיע לחזית משפרץ הקרב במפתיע ומוקדם מן הצפוי. בקרב השתתפו בעיקר צעירים בגילאי עשרה ועשרים, ובזמן שהוא התחולל למעלה, על הסיפונים, האנשים שלא נטלו בו חלק פעיל לא ידעו מה המצב לאשורו. הטלטולים שגרמו נגיחות המשחתות, קולות-הקריסה של תלקי העץ של האונייה, חדירת המים לתוכה, אדי הגז המדמיע וענני העשן הצורב, כל אלה גרמו לפאניקה והיסטריה במרתפי האונייה. האנשים שהצטופפו שם לא נענו לבקשות לתגבר את שורות הלוחמים, ואחדים מהם אף קראו להפסיק את הקרב ולהיכנע.

והנה, אותם אנשים שבשעת הקרב מול חופי הארץ גילו ארישות והתנהגו באופן שניתן לכנותו דפיטיסטי, התליטו בעת הנסיעה מחיפה מערבה לא לרדת בצרפת ולא בשום מקום אחר, אלא רק בארץ-ישראל. ההתלטה התקבלה בכל אחת משלוש אוניות הגירוש בדרך אוטונומית לחלוטין: לא היה קשר בין האוניות ליבשה, כך שהן לא קיבלו הוראות מבתוך; והעדה הקשר בין האוניות לבין עצמן מנע תיאום עמדות ביניהן. ובכל זאת, התשובה להזמנה הצרפתית היתה זהה בכולן: "לא נרדו!"

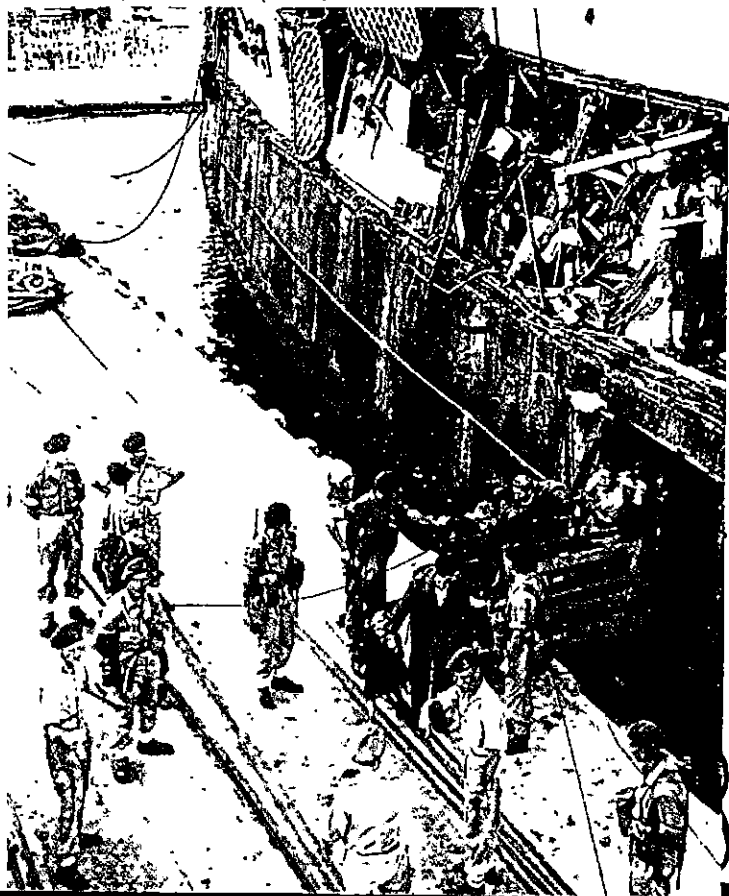
תנאי התיים על אוניות הגירוש היו קשים. חום מעיק, צפיפות איומה ועמידה אינסופית בתורים – למי שתייה, לברזי הרחצה, לתאי השירותים ולקבלת אוכל. עיתוני צרפת כינו את אוניות הגירוש "אשוויץ צף". ואף-על-פי-כן, במשך למעלה משלושה-שבועות ירדו מן האוניות רק מתי מעט, כ-130 איש (בערך שלושה אחוזים), רובם חולים, פצועים ונכים. בימים הראשונים ירדו החולים ופצועי הקרב, שלאחר יותר מעשרה ימים על הים הורע מצבם והיה צורך להעבירם לבית-חולים. ירדו גם יולדות שהרופאים צפו להן לידה קשה, ועל כן – שלא כמו רוב הנשים הררות, שבהגיע שעתן ילדו באוניות – הומלץ בפניהן ללדת בבית-תולים. אחדים מן היורדים היו, בלשון ההתכתבות הפנימית של אנשי ה"הגנה", "משוגעים", וכן ירדו כאלה שנתשרו בריגול, הלשנה וגניבות.

מעפילי "אקסודוס"
בנמל חיפה,
יולי 1947

מקור הכוח

מנין שאבו המעפילים את הכוח לעמוד במכתן? לאחר שנים כתב אחד מהם: "לימים-נודע לנו שביישוב, בהגנה, היתה חרדה לכוח עמידתנו במבטן הממושך לאין קץ. אלה שלא נצרפו בכור השואה אולי לא מסוגלים היו לתפוס את כל תהומיותו של הכאב, העלבון, הזעם, הכמיהה והכיסופים שפיעמו את מעפילי שארית הפליטה". גם בשנת 1947 התשובות נוסחו בסגנון נמלק, צורת התבטאות מקובלת באותם ימים. מעפילים ומלווים דיברו על תחושת שליחות היסטורית שהדריכה אותם, על מורשת הדורות של העם היהודי שהטילה עליהם אחריות מיוחדת ועל צו לאומי שקרא להם להיאבק ולמלא את שליחותם: למנוע מהבריטים להנתית מכת מוות על ההעפלה.

אין לתת להתבטאויות המליציות להוביל למסקנה שמדובר במלים נבובות. בהקשר של התקופה, כשמוראות מלחמת העולם השנייה והשואה הטילו צל כבד והטביעו חותם על דרכי המחשבה של האנשים ועל נכונותם לפעול, היה משקל שקשה להפריז בערכו לרגשות לאומיים עזים ולכיסופי מולדת, שהתעוררו או התחזקו מול יופיו של הכרמל שהתגלה לעיני

המעפילים עם התקרבתם לחיפה בערב שבת, לאחר נדודים ממושכים, מסע בים וליל קרב. לא אחד מהמעורבים בפרשת "אקסורוס" עמד על ההתפעמות וסערת הנפש שעורר מראה זה בלבם של המעפילים ותרם לנחישות החלטתם לא לרדת בצרפת. והמעפילים לא רק ראו מנגד את הארץ, הם אף דרכו על אדמתה.

תנאי הכרחי להתמדת המעפילים במאבקם היה אספקת אוכל בכמות סבירה; ואכן, אנשי ה"מוסד לעלייה ב" והסוכנות היהודית בצרפת דאגו לספק למעפילים מזון בכמות מספקת, אף כי לא בטפח. אך כידוע, לא על הלחם לבדו יחיה האדם. באוניות התקיימה פעילות תרבותית וחינוכית מגוונת ומקורית כדי "להעביר את הזמן" ולהעלות את המוראל. המעפילים אירגנו ערבי תרבות, שבהם קראו יצירות מפרי עטם ושרו בעברית ובידיש, קיימו מסיבות עונג שבת והכינו עיתוני קיר. בעזרת השליטים הארץ-ישראלים התקיימו שיעורים ללימוד עברית, ידיעת הארץ ושירי ארץ-ישראל.

בין הגורמים שעזרו להחלטה שלא לרדת בצרפת יש למנות את התברות, לא רק זו ששררה בין חברי הקבוצות המאורגנות עוד לפני עלייתם על האוניה, אלא גם השותפות המלכדת שנוצקה ותנשלה במסע על הים, בקרב, בדרך חזרה לצרפת ובלי המבחן מול פורט דה בוק. האנשים לא רצו להיפרד מן התבורה. יעידו על כך אותם מעפילים שהתבשרו על השגת סרטיפיקט בעבורם ושהעדיפו – גם במירלטר, בדרכם להאמבורג – לוותר עליו ולהישאר עם חבריהם על אוניות הגירוש.

גורם נוסף, פרוזאי יותר, הוא הקשר אל החפצים האישיים. המטען האישי של המעפילים נלקח מהם בחיפה לצורך תיפוש ואחר-כך הוטען, ללא כל שיטה, על שלוש האוניות, לאו דווקא על זו שבה נמצא בעליו. מי ששקל לרדת בצרפת צריך היה לקחת בהשבון שהדבר יעלה לו במחיר אובדן מעט רכושו עלי אדמות, חפצים שליוו אותו בתקופת המלחמה או שהצליח לאגור אחריה, והם היו לרוב בעלי ערך סנטימנטלי יותר מאשר חומרי.

היו שטיפחו תקוות, שאולי ההתעקשות תועיל לבסוף, והם יוחזרו ארצה. הסיכוי ש"או-טו-טו ניסע ארצה" חיזק את המוראל של המעפילים ומנע ירידתם של מהססים. ככל שחלף הזמן והתקוות-אשליות התבדו, התעוררו אצל המלווים הארץ-ישראלים חששות שהאנשים יאבדו את כוחם ואת סבלנותם. כדי למנוע את ירידתם של מאבדי הסבלנות נעשתה עליהם "פעולת הסברה ציונית", מלווה גם במלויי אלימוח פיסית כלפי יורדים-בכוח. מעפילים נרתעו מלרדת גם בגלל החשש מפני מה שיקרה להם בחוף, שכן פה ושם הושמעו אימים נוסח "בחוף יחסלו אתכם". גם הבריטים הבחינו ש"קיצונים" ו"חוליגאנים" (אבל לא המנהיגים) נקטו אמצעי שכנוע אלימים כלפי אלה שרצו לרדת. לדעתם, הקהל היהודי הרב שהתאסף על החוף בפורט דה בוק הגביר עוד יותר את פחדם של המבקשים לרדת, שמה האימים שהושמעו כלפיהם על האוניות ימומשו לאתר ירידתם. אולם בסך הכל, הפעלת כוח פסי ושימוש באימים היו עניין שולי, והעדויות מן הצד הבריטי ומהצד היהודי משלימות זו את זו ונותנות תמונה דומה: רק מיעוט מבוטל מבין המעפילים שקל לרדת.

ואין לזלזל בכוחו של ה"אין ברירה". וכי לאן ילכו? אם עדיין קיים היה אצלם המושג "בית", ארץ-ישראל הייתה ביתם. שם יוכלו לפגוש בני משפחה ועיה, אנשים בעלי רקע דומה ונושאי שאיפות משותפות. בארץ-ישראל יוכלו לבנות מחדש חיים יהודיים, בין שותפים לגורל, בני משפחה ממש ואחים לעם. ואילו צרפת הייתה מקום זה. מה יעשו שם? מי ידאג להם? מי ממתין שם לבואם? לא על אדמת צרפת הם ימצאו מרנוע. סיבות אלה, שעשו את ארץ-ישראל ליעד ההגירה המועדף על-ידי רוב העקורים היהודים אחרי המלחמה, היו תקפות פי כמה לגבי מעפילי "אקסורוס" לאחר החנויות שעברו. יתר על כן, המעפילים, שהוצאו מאירופה בידי ה"הגנה" והובלו בידי בחוריה לארץ-ישראל, השליכו יתרון עליה, שתדאג להם ותביאם לחוף מבטחים, גם אם בדרכי עקלתון. בעת העגינה מול פורט דה בוק עמלו אנשי ה"הגנה" להוכיח למעפילים את דאגתם להם: מעל גבי הסירות שהשיטו סמוך לאוניות, הם הבטיחו להם שהישוב בארץ ניצב מאחוריהם ונשבעו בפניהם שעלה יעלו ארצה. הוכחה מוחשית יותר לדאגת ה"הגנה" למעפילים היתה עלייתם של שליחים

ארץ-ישראלים נוספים אל האוניות, ואולי החשוב מכל – "הכופתאות": האוכל המשופר שקיבלו בפורט דה בוק, שהיה רב וטוב מזה שקיבלו על הים. ומי זן ומפרנס את הבריות אם לא ה"הגנה" הכל יכולה? והיה ברור לכל, שירידה בצרפת פירושה ניתוק הקשרים עם ה"הגנה", נטישת החסות של כנפיה המגוננות ואף איבוד הזכות לעלות ארצה. היה זה מחיר יקר מדי, ואיש לא רצה לשלמו.

כוחה של "רוח התקופה"

מעל ומעבר לכל הסיבות שנמנו עד כה, עמידתם של המעפילים במבחן התחיבה מ"רוח התקופה" של השנים שלאחר מלחמת העולם השנייה. עוצמתם חושלה לא רק בשנים הקשות של המלחמה, אלא גם על-ידי כורח המציאות שלארתיה. עמד על כך מנהיג "השומר הצעיר", מאיר יערי, בגילוי לב מדהים בכנותו, לאחר שחזר ממסע באירופה בסתיו 1946:

"אין עוד-וולונטאריזם בגולה. [...] אנשי בוואריה [...] אינם חופשים בבחירתם, אבל בהכרח זה יש משום 'שמחת עניים'. זאת היא הדרך שבה נצלו, נתלקטו יחדיו ונתלכדו למשפחה רעיונית אחת, העולה בדרך-לא-דרך ובסירות רעועות דרך קפריסין לארץ-ישראל. יש כאן הכרח, אבל אין כאן שעבוד. [...] כאשר בתי היתומים של התנועה חיים באווירה החינוכית שלנו שנה-שנתיים יחד, הופכת להם התנועה לאבא-אמא. [...] המתמסר להם – מליש ערומים, מתיר אסורים ומפיח נשמה חדשה בקרבם".

נשאלת במובן השאלה, האם עמידתם של מעפילי "אקסודוס" במבחן יש בה כדי ללמד על ציבור רחב יותר – אם לא כלל שארית הפליטה, הרי לפחות אלה שבחרו להעפיל ארצה. אמנם, מ-70 אלף המעפילים שהפליגו באוניות ה"מוסד לעלייה ב" בשנים 1945-1948, נדרשו רק מעפילי "אקסודוס" לעמוד במערכה כה ממושכת ורבת שלבים. אולם אנשים אלה, שרק במקרה נקלעו לאודיסיאה זו, היוו חתך נאמן של אוכלוסיית מחנות העקורים היהודים באזור האמריקאי של גרמניה באביב 1947. הם ייצגו את ה"דורות" השונים של העקורים, את מגוון ארצות המוצא שלהם ואת קורות היהודים באירופה בשנות המלחמה. היו ביניהם שחיו בשטחי הביבוש הנאצי – בגטאות, במחנות ריכוז והשמדה, במחנות עבודה, במקומות מחבוא בערים וביערות, פרטיזנים ולוחמי מחתרת. והיו ששנות המלחמה עברו עליהם באזורים שאליהם לא הגיעה ידם של הנאצים, בעיקר בברית המועצות האסייתית. אחוז ה"בודדים" ב"אקסודוס" – להבדיל מ"חלוצים", חברי תנועות הנוער, ההכשרות והקיבוצים – היה בין הגבוהים באוניות ההעפלה, ומספר הנשים-ההרות והמשפחות עם ילדים קטנים היה הרבה מעל המקובל. והיו בין מעפילי "אקסודוס" גם אנשים שנרשמו קודם לכן להגירה לארצות אחרות.

בקצרה, כשיצאו מעפילי "אקסודוס" לדרכם ארצה, הם לא היו שונים, לטוב או לרע, ממעפילים שהפליגו לפנייהם ואחריהם. כשהגיעו האנשים בשלהי חודש יוני וראשית יולי מגרמניה למחנות ההבנה באזור מרסיי, עוררה התנהגותם הפרועה דאגה בלבם של אנשי ה"הגנה" במקום. ואילו העלייה לאונייה, כעשרה ימים לאחר מכן, היתה מאורגנת ומסודרת. מפקד ה"הגנה" באירופה זקף את השינוי שחל במעפילים לזכותם של "החברים שלנו", הלא הם אנשי ה"הגנה" מארץ-ישראל, שהיו מופקדים על מחנות ההכשרה בדרום צרפת. מאלי יובן, שלא היה ביכולתם של כתריסר ארץ-ישראלים, מוכשרים ומסורים ככל שהיו, לחולל תמורה כה יסודית בהתנהגותם של כחצי רבבה בני-אדם. בעיקרו של דבר נבעה התמורה בהתנהגותם של האנשים מן השינוי שחל במצבם. מעקורים שתקוותם הועמה ועתידיהם לוט בערפל הם היו למעפילים העומדים בפני ביצוע משימה משותפת, שהם הכירו בחשיבותה הלאומית ושהיתה לה משמעות אישית כבירה בעבורם. הם עלו לדרך שאמורה היתה להביאם, גם אם לא במישרין, לחוף מבטחים ולראשיתם של חיים חדשים.

ציבור המעפילים לא היה מעור אחר. היה בקרבו גרעין קשה, שהיה מורכב בעיקר מאנשי התנועות והקיבוצים, אלה שהוראח היום של "השומר הצעיר" ערב ההפלגה ביטאה את יחסם למפעל ההעפלה ולתפקידם

בו. בהוראת היום היא הוגדרה "אקסודוס" כ"ספינת המלחמה של העם היהודי על קיומו", וחברי התנועה נקראו לצעוד "קוממיות יחד עם המוני בית ישראל - בראשם, לימינם ולעזרם, כפי שצעדו חברינו במחתרת, בגטאות, במפעל של הצלת יהודים זמלחמה על כבוד ישראל". החברים נדרשו לקבל על עצמם "כל צו, חפקיד ושליחות" ולפגוש "את שליחי הספר הלבן בגאון ובגאווה". בעמידתו של הגרעין הקשה במערכה לא ניבעו סדקים ופרצנות במשך הזמן. בנוסף למחויבות האידיאולוגית והארגונית של האנשים יש להזכיר את עובדת היותם צעירים, שרובם נמצאו על האונייה ללא בני משפחה, איש לעצמו. בהשראתו של הגרעין הקשה מבין המעפילים ובכות הנאמנות והדוגמה האישית של הארץ-ישראלים נוצרה באוניות הנירוש אווירה נגד ידידת, שדבקה גם באתרים - בעלי המשפחות, ה"בודדים", אלה שכונו "יהודים סתם" ו"יהודים של כל ימות השבוע". מדובר בהשפעה מוראלית, בארגון תיי היום-יום, בכוננות לעזור, בקיום חיי חברה ותרבות, וביציאת הלך-רוח שעם כל מוחשיותו קשה להגדירו במלים.

מוטיבציה וחוסר ברירה

אין ספק שלנוכחותם של השליחים הארץ-ישראלים על אוניות הגירוש היתה חשיבות מוראלית רבה, אולם המפתח להבנת עמידתם של המעפילים במבתן הוא המעפילים עצמם. אתה ההוכחות לכך היא שכל שהתארכה פרשת "אקסודוס" העמיקה התמורה בהתנהגותם. קודם השוינו את התנהגותם בעת הקרב מול חופי הארץ לזו מול פורט דה בוק. אלה היו מערכות שונות במהותן, ואת ההבדלים במידת השתתפותם של המעפילים בכל אתה מהן ניתן להסביר באופיין השונה של המערכות. לא כל מעפיל מסוגל להשתתף בקרב

קבוצה ממעפילי
"אקסודוס" לפני
יציאתה מברגן-בלזן

עמיקם, בסיפור "השעה היעודה" (בקובץ "אפורים כשק"), רואה את רונייה מבעד לחלון המואר:
 "עתה הוכה שנית בתדהמה: אשה זרה היא, והחלוק אף הוא זר לו. אשה זרה עמדה בחדר. לא שושנה היתה
 זו אלא אשה זרה שלא הכירה כל-עיקר. [...] החלוק לא נרכס, והגוף השחום והעירום בהק בתוכו בחינניות,
 בשדיים בשלים-ומתוחים, בבטן רכה ומעוגלת ובטריזים שחורים. ותלולית נישאה מעל ירכיים תופחות קמעה,
 עד סובכי הרגליים המכוסים פלומה. [...] קפא על מקומו בתימהון, וברגשה, בסקרנות" (עמ' 67-68).
 וסוניה מתוארת כך:

"היא ירדה ממיטתה. לא מנעתיה מכך. כותונת-בד לבנה לעורה, רגליה חשופות, יחפות, גבה אלי – והחלה
 לרקד. אלו האצבעות, אלו הזרועות כנחשים! והצל, הצל המלווה אותה על גבי לובן של קירזתו" (עמ' 84).
 מכל התיאורים שהובאו לעיל עולה בבירור היחס האמביוולנטי כלפי האשה שהיא גם הניצולה: משיכה
 ארוטית ופיתוי מצד אחד, ותחושת איום של מה שאינו רציונאלי מצד שני.

מדוע נבחרת האשה למלא את תפקיד הניצולה? עלילת העל (הנראטיב הציוני) של העלילת הסיפוריות
 הנכתבות בשנות ה-40 היא "גברית" במהותה: התיישבות, מאבק, חישול כות מן. גיבוריה נתבעים להיות
 קשוחים ומסורים למטרה. הזהות הישראלית מתורגמת לדפוסי התנהגות מצ'ואיסטיים, כתגובת נגד לזרות
 היהודית הרפלקטיבית, התלושה, ה"נשית". התבוננות מעמיקה יותר בסיפורים הנכתבים בשנות ה-40 חושפת
 את הבקיעים המופיעים במעטה הקשיחות הגברית, הצברית. אורי, גיבורו של שמיר ב"הוא הלך בשדות",
 איננו רק הגיבור הצבר, יפה הבלורית, המוסר את נפשו למען העם והמולדת, כפי שכבר עמד על כך גרשון
 שקד; יש בו קנאה אדיפאלית בוילי, אביו, שבו הוא מתחרה. וחנן, אפשר להוסיף, איננו הלוחם ללא תת. הוא
 יוצא לחזית אפריקה כדי לשמור על מחסנים; לאחר שחבר עליו עולמו.

עם זאת, לגיבורי הספרים האלה, כמו לטופרים עצמם, קשה להתמודד עם היחס האמביוולנטי כלפי
 המציאות שבה הם היים ותביענותיה מהם. הפיצול של היחס החצוי לדמות "האני הגברי" ו"האחרת" –
 הניצולה, האשה – מאפשר להם להתמודד עם מה שקשה להכילו, באמצעות השלכה. התכונות ה"נשיות"
 שבתוכם – הפגיעות, החרדות, האימה – מושלכות על דמותה של הניצולה, הפליטה, הזרה.

בשלהי שנות ה-50 ובשנות ה-60, עם הופעת ספרי הניצולים עצמם (אנרי אורלב, אהרון אפלפלד) ועם
 התערערות עלילת העל הציונית בקרב "דור המדינה", מופיעה דמות הניצול הגבר במרכז העלילה הסיפורית.
 תהליך ההפנמה של דמות הניצול, היהודי הגלותי, בזהות הישראלית מתבטא בקבלת הניצול כחלק מה"אני",
 בהכרה בתכונות ה"נשיות" של הגיבור האנטי-גיבור. שיאו של תהליך זה בא לאחר הטראומה של מלחמת יום
 הכיפורים, שעירערה עוד יותר את תחושת הביטחון ביחס לנראטיב הציוני של שואה ותקומה. החשש שמא
 השואה עלולה לחזור עוררה מחדש גל של פרסומים של סיפורי ניצולים וספרים בדיוניים העוסקים, בדרך זו
 או אחרת, בנושא השואה (כמו למשל ספריו של דויד גרוסמן).

אם בשנות ה-40, כפי שראינו, היחס כלפי השואה וניצוליה היה מורכב, על רקע המטרחה של ההגשמה
 הציונית בארץ-ישראל, הרי שהמציאות הסבוכה של מדינת ישראל מעוררת את הצורך להיאחז במה שהיחס
 כלפיה הפך ברבות השנים לחד-משמעי וברור. היוצרות התהפכו: הזהות ה"צברית" הישראלית, שהייתה אמורה
 להיות תגובת-נגד לזרות היהודית הגלותית, שואבת מן האחרונה את תעצומות נפשה.

בקריאה מאוחרת, ולאור כל האמור לעיל, הופך רצונו של המספר הראשון, יליד הארץ, בסיום הסיפור
 "אפר" – לשיר את שירה של סוניה (החוזר בהתקפי החרדה הפוסט-טראומטית שלה) – לבעל משמעות
 מיוחדת:

"שובה, בני, אנא שוב
 אל בית אביך העזוב...".